

larının zengini daha varlıklı, fakiri daha yoksul yaptığına inandığı <<laissez-faire>> serbest piyasanın ve kapitalizmin yerilmesine yer verirken, kâr odaklı ekonomiye de karşı çıkar. Fakat Ruskin toplu üretim yapan tüm fabrikaların kapatılması ve eski küçük atölyelere dönülmesi konusunda abartılıdır. On çocuklu işçilerin devletten izin almadan doğurmalarını da yermiş ve doğum kontrolü önermiştir. Bir sanatçı gibi atölyelerde çalışan işçiler böylece daha az boğaz doyurabilecekler ve refaha kavuşacaklardır. Ona göre düşünce ancak el emeğiyle sağlıklı olur ve el emeği düşünce sayesinde refah getirebilir ve hem zaten bay denen varlıklı ve bay denmesi gereken işçi bu yolla kendini ifade edebilir. Fabrikalarda insan dışında her şey üretilir. Pamuk arıtılır, çelik güçlendirilir. Fakat insanoğlu arıtılamaz, güçlenemez, yapılmaz ya da biçimlendirilemez (1901: 315-316). İşçiler bilinçsiz makinelere dönüşmüştür. Büyük Gotik katedrali yapan Ortaçağ ustaları, bunlar olmadan sanat ve tutkuyla görkemli yapılar yapmışlardır ve ona göre sanatsız sanayi hayvanidir; kalıplaşmış makineleşmedir. Bir demet çiçek parasal açıdan değersizdir fakat manevi değeri çok büyüktür. Bu paha biçilemez değerler ve nesnelere, sermaye sahipleri tarafından öncelikle üretilmelidir. Ancak böylesine duyarlı olan Ruskin Britanya sömürgeciliğini ve sömürgelerin Britanya'ya mutlak bağlılığı fikrini de savunur. Varlıklı sınıftan bir kalkan balığını en güzel kitaba tercih edebileceğini savunan Ruskin, sadece yoksulların değil, yüksek sınıfların da eğitilmesini önerir ve onların soylu İngiliz ve Arap atlarını yetiştirmek için verdiği parayı kitaplara vermediklerini savunur. Ruskin işçilerin, yüksek öğrenimini de destekler ve 1854'te Londra'da Working-men's Collage kurulur ve bu okula maddi yardım yapan Ruskin, burada sanat dersleri ve sunumlar verir (1901: 5, 6).

Sanatın ahlâki karmaşası üzerinde Ruskin durur ve bu kavramın özelliğini yarının ahlâki kişiliği ile karıştırmadan tanımlamaya çalışır. Ona göre ancak «tutkulu» ve ölümsüz sanatlılar ahlâki vizyonu olan eserler yazabilir ya da resimler yapılabilir. Bu bağlamda ahlâk uzun süreli düşünmeyi gerektiren bir kavramdır. Sanatçının ağır ahlâki sorumluluğu doğanın güzelliğini ortaya çıkarmaktır. Böyle bir vizyon küçümsenecek bir vizyon değildir ve hayatın saçmalıklarıyla ilgilenmez. Tam tersine; bu vizyonun ağırlığı ve asaleti vardır ve kutsal düzenin değerini anlamak için uygundur. Ruskin'e göre iyi bir sanat eseri, bir ulusun sosyal ve siyasi erdemlerini ifade eder çünkü dejenere olmuş bir toplumda iyi bir sanat eseri ortaya çıkmaz.

VİKTORYA DÖNEMİ DÜZ YAZISINDA DİNİ YAKLAŞIMLAR

Oxford Hareketi, Anglo-Katolik yeniden doğuştur. On dokuzuncu yüzyılın ilk otuz yılından sonra, eski öğretilere, dini uzmanlaşmaya, ayin yapmaya ve kilisede eğitilme odaklanır. Bu özellikler ve bu ilkeler 1833'de akımı başlatan John Keble, Kardinal, John Henry gibi yazarlar tarafından liberalizm ve skepizme tepki olarak ortaya

çıkması ve kilise öğretileri doğrultusunda dua etmek, dinginlik, ruhani güzellik, iffet ve eski dönemlerin, ihtişamına dönüş kavramlarını desteklemiştir. Bu hareket, on dokuzuncu yüzyılda İngiltere kilisesindeki Protestan eğilimlere karşı Katolik düşünce ve pratiğin Oxford Üniversitesi ortamında canlandırılmasını savunmuştur. Resmi İngiltere Kilisesi'nin devletle ilişkisinin 1828-1832 zaman diliminde değişmesi Oxford Hareketini doğuran başlıca sebeplerden biriydi. Belediyelerle kamu görevinde çalışanların İngiltere Kilisesi'nde Kömünyon (kırmızı şarap: İsa'nın kanı, ekmek; İsa'nın vücudu) ayinine katılmalarını zorunlu kılan yasalar, Katoliklerin Vaftiz edilmesi ve ilk Günah, dolayısıyla masum doğmayan çocuklarla ilgili uygulamalar kaldırılır. Kısa süre için İngiltere Kilisesi'nin devletle ilişkisinin kesilmesi ve bağış gelirlerini yitirmesi olasılığı belirir. Sonuçta birçok dindar Anglikan İngiltere Kilisesi'nin devletle bağımlı olmadığı, yetkisini Hıristiyanlığı savunmasından ve piskoposlar silsilesinin Havarilere dayanmasından aldığı görüşünü savunmaya başlar. Bu yaklaşım hızla ilâhiyat, kilise düzeni ve inanç konularına yayılır. Hareketin öncülerinin hepsi din adamıdır. John Henry Newman, Richard Hurrell, Froude, şair John Keble, İbranice profesörü de olan Edward Pusey Oxford Hareketi'ni yönlendirirler. Hareketin yukarıda bahsedilen görüşleri *Tracts for the Times (Zamanın Risaleleri)* adlı doksan kitaplık bir dizi biçiminde yayımlandığından bu akıma Tractarian hareketi de denir. Bu metinlerde öğreti bakımından Katolik kilisesinin yetkisinin mutlak olduğu savunulur ve «katolik» terimi Protestanlığa ayrılmadan evvelki dönem gibi kilise öğretilerine bağlıdır. Hareketin bazı yandaşları zamanla Katolik Kilisesinin inançlarına yakınlaşır. 1845'te Newman Katolik olur ve Keble ve Pusey bu Hareketin ateşli bir savunucusu olarak yer alırlar ve kilise müziğinin canlandırılması, kilise binalarının çok daha fazla şatafatlı olması ve ayinlerin tekrar konması konusunu gündeme getirirler. Hareketi katı bulan Matthew Arnold ve Thomas Carlyle buna karşı çıkarlar (Soley, 1890: 23-94) ve kilise materyalizmini savunmazlar.

Matthew Arnold'ın tersine, Viktorya döneminin, orta ve yüksek sınıfları Britanya'yı bir refah ülkesi olarak görür (Soley, 1890: 97) İmparatorluğun gelişimi onlar için önemlidir. Ancak, Dickens toplumu eleştirir. Fakat Alfred Tennyson ve Robert Browning çağları hakkında iyimserdirler. İncelenen Arnold ve Ruskin ve incelenecek Thomas Carlyle (1795-1888) yaşadıkları çağı hızlı ve istikrarsız sanayileşme ve laissez-faire ekonomisin işçileri yoksulluğa itmesi nedeniyle eleştirirler. Bu özellik okuyucularına sürekli ders veren ve onları azarlayan Carlyle da daha baskındır. Puriten bir aileden gelen Carlyle *Sartor Resartus (Terzinin Biçtiği Yeni Giysiler)* eserinde gerçekçilik anlayışını kıyafet imgelemiyi verir. Giysiler gerçekleri saklayan gelip geçici bir görüntüdür. Fakat insanlar sadece giysileri görür ve insanları giysilerine göre değerlendirirler. Oysa gerçek kişilik ve ahlâk şaraplarının altındaki beyinde ve kalbin üstündeki kıyafettir. Adetler ve gelenekler toplumun giysileridir. Fakat insanların ya da toplumların gereğiyle giysilerine mevcut olan

görüntüler farklıdır. Doğa, Tanrı'nın yarattığı canlı giysidir ve onda Tanrı'nın gerçeği gizlidir. Elbise imajlarını eserde anlatan bilim adamı Profesör Diogenes Teutelsdröckh gerçeğin peşindedir. «Diogenes» gerçeklerin savunucusu, soyadı da Tanrı'nın yarattığı Şeytan gübresi anlamındadır. Carlyle yaşadığı çağı, faziletli görünen bir dindarlığın elbiseleriyle gizlenen bir inançsızlık çağı olarak algılarlar. İnananları bir anne gibi ahlâken koruması gereken, «Klişe Anne» zamanı geçmiş bir üvey anne neye dönüşmüştür. Hazreti İsa dünyaya geri dönse, Viktorya çağı insanları ancak onun söyledikleriyle alay edebilirlerdir. Ahlâksal toplum yapısı çökmüştür (Carlyle, 1893: 5-71). İnanç umutları yitirilmiştir ve depresyon ve fırtınalarla dolu ve alacakaranlık gökyüzlü evren kendi kendini yok etmeye programlanmış bir makinedir. Calvinist babanın tüm öğretilerine rağmen Carlyle Hıristiyanlığın inancını yitirmiş tir ve eserdeki profesör gibi Tanrı'nın var olup olmadığını bilememektedir. Fakat inançsız da olamamaktadır ve ahlâk onun için çok önemlidir. Mecazi olarak yeni dinsel inanç olan «sonsuz kadar evet»'e sığınır. Ancak dinden saptığı için soyadının da çağrıştırdığı gibi ancak bir şeytan gübresi olabilir (Carlyle, 1893: 86-89). *Kahramanlara Tapma* adlı yapıtında Carlyle kendisinin bir kahraman olmadığını ima ederek büyük liderlerin güçlerini Tanrı'dan aldıklarını iddia eder. Bu sebepten Tanrı'ya taptığı gibi onlara da tapılır. Çünkü büyük önde gelenlere tapmayanlar, kendi küçüklüklerini ispatlarlar. Kahramanlar insanoğlu yönetip ne yapacağını söylerler. Bu sebepten bir ülkenin ideal rejimi halkın egemenliğindeki demokrasi değil, kahramanların (hero) herokrasi anlayışıdır (Carlyle, 1893: 150-167). *Geçmiş ve Şimdi*'de daha iyi ve doğruyu bilen bir anlatıcı vardır ve onun gerçeği kendisine öğretmesini talep eder. Carlyle, zor kullanan diktatör denebilecek bir lideri bile tavsiye ederken kendi dehşet verici gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Aynı eserde 1840'lı Açılık yıllarına odaklanan yazar, işçi sendikalarının etkinliklerinin tamamen yetersiz ve yetersiz olduğunu vurgularken, sanayi sektörünün Sanayi Kaptanları dediği birkaç kapitalist tarafından yönetilmesini ön plana geçirir. Bu «emek şövalyeleri» ona göre daha çok para peşinde koşmaktan vazgeçip, kendilerini işçilerin refahına adanmışlardır. Makineler, fabrikalar, madenler, demir yolları ve doğayı kirleten her unsur büyük bir tedbirle kazandırılmalıdır. Ruskin bunları tamamen ortadan kaldıracak bir Ütopya bölgesini Britanya'da kurmak isterken, Carlyle bunları geliştirmeyi ve ıslah etmeyi önerir. Bu bağlamda, işçiler de çok çalışmalıdır ve Carlyle'a göre bu Tanrı'sı Mammon gibi hırsla kapılmamalıdır. Carlyle çok mantık yürüten insanın makineleşmiş zekâsını betimler ve Ruskin gibi tam bir Ortaçağ hayranıdır. Ona göre Ortaçağ insanlık tarihinin parlak dönemidir. Başrahip Samson'ın yönettiği bir raman adalet temsilcileri olarak algılar, kendi dönemindeki işçilere çok daha fazla ücret verilmesini önerir (1893: 200-216). Fakir işçinin cenaze parası almak için evlatlarının canına kıydıklarını ifade eder.

DÜZ YAZIDA BİLİMSEL YAKLAŞIM

Daha önce bahsedilen Charles Robert Darwin (1809–1882) dünya turuna natüralist bir bilim adamı olarak çıkar ve Malthuzien kuramındaki nüfusun geometrik oranla gelişmesi ancak yiyecek tedarikinin geometrik oranda artmasını gözlemleyerek, doğal ayıklanma ilkesine ulaşır. Bir başka natüralist olan Alfred Russel Wallace bağımsız olarak aynı yasaya ulaşır (Soley, 1890: 201). *Türlerin Kökeni* adlı eserinde Darwin evrim kuramıyla çok geniş bir doğalcı bir felsefe oluşturur. Ona göre at yetiştirmek insanoğluna bakmakla aynı paradigmayı yansıtır ve insan daha alt tabakada olan varlıkları yetiştirirken arzu ettiği özellikleri bu hayvanlarda deneyimlerir. Doğal ayıklanma günlük hatta saatlik araştırmalarla tüm dünyada gözlemlenir. Küçük çeşitlemelerle zayıf halka yitirilebilirken, en sağlam özellikler varlıklarını baskın hâle getirebilirler. Bu varlığın bitmek tükenmek bilmeyen mücadelesidir. En baskın ve nitelikli olanın hayatını sürdürmesi ve üstün nitelikleri kalıtsal olarak kendi soyuna geçirmesi daha iyi bir soyu işaret eder. Bu sebepten, tamamen yeni bitki ve hayvan türleri ortaya çıkar. Güçlü olanlar hayatta kalır ve çoğalır, zayıf olanlar için ölüm anidendir. Bu yapıyla Darwin daha önceden belirlenen doğal ayırımı değil, fakat aşağıda sıralanacak maddeleri gün ışığına çıkarmıştır:

1. En faydalı olan mutasyon tamamen güçlü olanın hayatta kalmasıyla yeni türlerin ortaya çıkmasıdır.
2. İnsanoğlunun anthropoid maymundan gelen kökeni ona göre gerçektir; gelişimin kanıtıdır. Her tür bir diğerinden oluşur.
3. İnsanoğlunun bilinci ve zekâsı geliştikçe çevreye uyumu artar ve hayatta kalma mücadelesinde var olur.
4. İnsanoğlunun Tanrı tarafından uyarıldığını irdeleyen Hıristiyan düşüncesi, maymun kökenli uzun zamanda gelişen insan betimlemesiyle sarsılır. Tanrı'nın yedi günde oluşturduğu yaşam fikrine karşı çıkılır

(Darwin, 1859: 5–97).

Romancı Aldous, Huxley'in ve biyolog Julian Huxley'in büyük babası Thomas Henry Huxley (1825–1895) sonucu ne olursa olsun tutkun bir gerçekçilik ve üstün bir dürüstlüğü savunur. İnsanoğlunun saadeti, vakur tavırları ve ruhani bütünlüğü onun için çok önemlidir. Azimli bir etik ustası ve duru bir İngiliz olarak Huxley bir puritan ve bilim ve agnostisizm militanıdır. O, din adamlarının ahlâki ve insani insanoğlunu geliştirmesini bilim adamlığında ileri götürmüştür. *Bilimsel Araştırmaların Yöntemi* adlı çalışmasında, bilimsel araştırmaların halk diline kazandırılışını savunan Huxley, tümevarım ve tümdengelimle inceleyebilecek hipotezlerin birimsellikte buluşmasını vurgularken, *Özgür Bir Eğitim ve Onu Bulabilmek* adlı yazısın-

da mükemmel eğitimdeki bilimselliği savunur. Klasiklerin bilinen eğitimi yansıtır. Huxley, faydalıya odaklanan bilimselliği savunur. Klasizmin liberal eğitim tanımına göre insan doğasıyla uyum içinde yaşar. Huxley'in tanımları ve amaçları Arnold'la paraleldir. Fakat Arnold öze ait bilgiyi ve içsel hayatı irdelerken Huxley, bireyin ve faaliyetlerinin o dünya dışındaki bilgisini savunur. Bilimsel eğitim tüm emsallerinden daha üstündür. Çünkü neden, sonuç ilişkisini ve faydalı olacak gerçeği yansıtır (Huxley, 1900: 8-32).

İdari Nihilizm adlı yazısıyla Huxley imtiyazlı olmayan sınıfları korumayan ve makine çağında insan gücünü destekleyen laissez-faire ve John Stuart Mill çalışmalarına odaklanır ve ona göre akli sağlık özelliğini kaybetmiş bir komşu için devlet yönetmenliği gereklidir. Çünkü bu komşu elinde silahla kendini savunan bir ülke kadar tehlikelidir (1900: 92-95).

Üniversite Eğitimi Üzerine Hitabet adlı yazısında Huxley, üniversite eğitiminin safsatadan uzak gerçekleri yansıtması gerektiğini ve öğretimle araştırma arasındaki dengenin sağlanmasını vurgularken, mezunların dünya iş dünyasına ve gerçek bilgi ufkuna faydalı olmalarını temenni eder (1900: 98). *Bilim ve Kültür* adlı yazısında Huxley, bir toplumun bilimsel olarak incelenmesinin iyi bir vatandaşlığa sebebiyet verdiğini yazar. Hayata en iyi hazırlanma yolu da doğanın bilimsel çalışmasıyla olur (Huxley, 1900: 99). Huxley burada da klasik liberal eğitimin hayatta kalmamış klasiklerinin yararsızlığına başvurur. *Eğitimin Esas Konuları* başlıklı yazısında Huxley, estetik hitabetle bilimsel olmayan konuları bertaraf eden bilimin kesinliğine, objektivitesine ve gerçekçiliğine odaklanır (Huxley, 1900: 100).

Etik ve Evrim'de Huxley, kozmik gelişimle etik gelişimin farklılıklarını ele alır. Kozmik gelişim bilinçli varlıkların sonsuz gelişimidir ve acı çekme ve ölümün bulunduğu bir arenadır. Etik gelişim organize olmuş ve kişisel sempaticileri göz ardı etmeyen bir bilincin ürünüdür. Varoluşun ve farklılığının sancılarını, karşılık uyum ve kardeş sevgisiyle en aza indirmeyi hedefler. Huxley, Budist dayanışmayı övgüyle karşılar: deney ve kanıtın hamlesiyle, insanoğlunun fiziki çevresini, toplumsal cemaatini ve kendi doğasını geliştirebileceğini ve düşmanca ve mantıksız bir evrende merhametli ve mantıklı bir dünya kuracağını savunur (1990: 180-210).

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi Huxley, Darwin'in evrim kuramını destekler. Darwin'in görüşlerine öfkelenen kilisede vaiz veren papazlara karşı Huxley, Darwin'in gün ışığı görmemiş düşüncelerini halkla buluşturur. *Hayatın Fiziksel Temeli* adlı yazısında Huxley hayatın fiziksel yanına protoplazma der ve tüm insanlara ortak olan sağduyu vardır. Ona göre din adamlarının ruhani davaları açık değildir ve bu sebepten onlara hiç soru sorulmamalıdır (1900: 211-233).